

УДК 343.73.

Дарнопих Г.Ю.,

кандидат економічних наук,
доцент Національної юридичної
академії ім. Ярослава Мудрого

Мамедов А. І-О.,

помічник голови Печенізького
суду Харківської області

Службова злочинність як загроза національній економічній безпеці держави

Забезпечення національної безпеки є визначальною умовою державної незалежності України, запорукою її прогресивного соціально-економічного і політичного розвитку зростання добробуту суспільства.

Конституція України визначає забезпечення національної безпеки найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Національній безпеці притаманний інтегральний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль всієї нації, що проявляється через дії всіх гілок влади (від державного до місцевого рівнів), наявних у державі сил і засобів, об'єднаних громадян та юридичних осіб.

Держава є основним суб'єктом національної безпеки. Однак в системі національних інтересів завжди існують певні суперечності між окремими їх носіями, що проявляються у своєрідному конфлікті їхніх інтересів та породжують соціальну напругу. Насамперед, це пов'язане з тим, що держава може не тільки виступати гарантом національної безпеки своїх громадян, але і сама бути для них джерелом загроз. Це проявляється, зокрема, у порушенні конституційних прав і свобод, прорахунками у регулюванні соціальної сфери, погіршенням економічних показників і рівня життя населення тощо. Якщо держава створює для громадян загрозу, що перевищує ту небезпеку, від якої вона їх захищає, то зрозуміло, що така держава навряд чи викликатиме у них повагу. Більше того, вона не зможе бути й виразником національних інтересів.

Провідні фахівці, які досліджують цю проблему, справедливо зазначають, що в Україні досі немає чітко визначених і законодавчо

закріплених національних інтересів, не сформульовано їх цілісну систему [2; 12; 13; 17; 18; 19]. Все це дає змогу урядовцям різних рівнів виправдовувати свої корисливі вчинки відповідністю їх національним інтересам. Така ситуація (скільки урядовців – стільки ж і різних розумінь національних інтересів) створює загрозу національній безпеці України. Держава як гарант захисту національних інтересів повинна постійно досліджувати їх взаємодію, співвідношення пріоритетності, визначати механізми реалізації. Власне, національна безпека великою мірою досягається за рахунок створення інститутами влади ефективних механізмів захисту та реалізації національних інтересів, пов'язаних із розвитком соціально орієнтованої національної економіки, забезпеченням соціально-політичної стабільності, консолідацією нації тощо.

Без чіткого визначення і законодавчого закріплення національних інтересів неможливо сформувати стратегію забезпечення національної безпеки держави. Створення цілісної системи національних інтересів передбачає формування відповідної нормативної бази та моделювання цих інтересів, гармонійне поєднання національних інтересів особи, суспільства, держави.

Одним із найважливіших завдань перехідного періоду було і залишається створення надійної системи забезпечення національної безпеки України. Згідно з законом України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. № 964 – ІУ, така система будується, виходячи із цілей і принципів забезпечення національної безпеки, шляхом створення нормативно-правової бази, що регулює відносини у цій сфері, визначення основних напрямків діяльності органів державної влади, формування відповідних органів забезпечення національної безпеки та вироблення механізму контролю і нагляду за їх діяльністю. Система забезпечення національної безпеки складається із органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, які діють у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

Зміст поняття національної безпеки держави передбачає проведення системного аналізу сукупності соціально-економічних і правових чинників, що забезпечують незалежність, стійкість, здатність національної системи відносин до прогресу; захист життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, а також економічної, політичної і соціальної стабільності суспільства в умовах дестабілізуючого впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Сьогодні однією із головних системних внутрішніх загроз національній безпеці держави є неправомірна, злочинна діяльність посадових осіб, службовців, державних чиновників.

Особливо яскраво це спостерігається в сфері економіки, де потенційні загрози економічній безпеці держави представлені як у бюджетних, так і позабюджетних відносинах: господарській, фінансово-кредитній, банківській сферах.

Ігнорування окремими посадовими особами, службовими особами, державними службовцями необхідності розуміння характеру співвідношення фаз економічного відтворення в умовах ринкових перетворень призводить до суттєвого порушення конституційних прав і законних інтересів громадян, організацій, суспільства і держави. Економічний цикл "виробництво – розподіл – обмін – споживання" має саме таку послідовність і надання переваги сфері розподілу як найбільш привабливій для держапарату повинно компенсуватися принаймні неущкодженням інтересів виробничої сфери, що об'єктивно є визначальною. Відхід від цієї принципової позиції змушує суб'єктів господарської діяльності підлаштовуватися під вимоги чиновників, а останні отримують шлях до злочинного свавілля.

Сьогодні явно відстежується тенденція до максимальної регламентації господарської діяльності; формальні норми регламентуються навіть тоді, коли в них не існує потреби. В *той* же час в країнах з розвинутою ринковою економікою системою забезпечення економічної безпеки держави передбачено використання широкого набору дерегулятивних важелів (звичай бізнес-середовища, норми саморегулювання і індивідуальні контракти, обмеження на генерування формальних приписувань тощо). Вони дозволяють шляхом встановлення гнучких "правил три" отримати позитивний ефект від поліпшення ринкової координації без додаткового державного втручання.

З іншого боку, чимало важливих аспектів господарювання досі не отримали відповідної правової основи, і вирішення їх проблем цілком і повністю залежить тільки від зацікавленості чиновників, які діють за принципом: чим більше неврегульованих питань, тим вище їх соціальна вага.

На таку ситуацію по-різному реагують малий, середній та великий бізнес. Відстежується парадоксальна тенденція: сила протидій свавіллю службовців і клерків обернено пропорційна економічній потужності суб'єктів господарської діяльності. Великий бізнес працює переважно із крупними управлінцями, які як і бізнесмени, вихо-

увались у вітчизняному середовищі зразка періоду приватизації. Тому вони зазвичай добре розуміються і не бажають витратити сили на якісь моральні аспекти. Всім відома ціна певної послуги, всі здатні і готові платити і спокійно працювати. Таким чином, корупцію породжують і відтворюють як вимагання владноможців, так і готовність крупного бізнесу задовольнити ці вимоги. А враховуючи роль політичної домінанти в процесі посадових призначень серед вищих ешелонів управлінців дуже мала ймовірність того, що великий бізнес на сучасному етапі буде виступати за прозорість стосунків з державою. Будь-які сумніви в цьому плані остаточно долає яскрава картина симбіозу влади і бізнесу, коли більшість високих посадовців непрямим шляхом реалізують свої ділові інтереси.

Зовсім іншу позицію займає середній бізнес. По-перше, значна територіальна диверсифікованість зменшує його вразливість з боку конкретних службовців, по-друге, представники цієї сфери створюють досить ефективну систему самозахисту і протидії (високий рівень правової освіченості, консолідація зусиль, створення колективних органів управління, організаційні і фінансові можливості захисту в суді, в правоохоронних органах, в ЗМІ, політична підтримка). Середній бізнес більш зацікавлений у відповідних правилах і стандартах. Це суттєво зменшує потенціал неправових рішень з боку управлінців, але не унеможливорює їх повністю в цьому секторі економіки. Як і раніше, не витримуючи тиску, а здебільшого – не бажаючи затівати ризиковані змагання, значна частина середнього бізнесу відходить у "тінь", погіршуючи таким чином як загальні показники економічної безпеки держави, так і криміногенну ситуацію в суспільстві.

Характерним проявом службової злочинності є сфера економічних повноважень і управління.

Оскільки власність на економічні ресурси у підсумку конвертується в доходи або на нематеріальні вигоди (наприклад, суспільний статус), то економічні злочини проти неї здійснюються як за допомогою злочинів в сфері економічної діяльності, так і на підставі зловживання посадовим становищем в системі менеджменту.

Тому значне місце в переліку економічних злочинів і порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності займає зловживання посадовим становищем окремими менеджерами фірм і державними службовцями. Найбільш розповсюдженою формою їх прояву є корупція, хабарництво, вимагання тощо.

За повідомленням департаменту зв'язків з громадськістю МВС України, у 2005 році в країні було розкрито 3.7 тис. фактів хабарництва, що на 18.8% більше, ніж 2004 році (з 1996 року до 2004 року ріст зафіксованих фактів хабарництва складав 8-12% щорічно, і 94% справ доходило до суду) [15, с. 5]. Це свідчить безумовно про поліпшення якості діяльності правоохоронних органів в 2005 р. Але така сама статистика водночас доводить, що середня сума виявленого хабара зросла з 2.5 тис. грн. у 2002 р. до 4.7 тис. грн. у 2004 р. і до 8.7 тис. грн. у 2005 р. Якщо виявленість злочинів зросла на 19%, то сума хабара – вдвічі [5, с. 6]. Порівнюючи ситуацію, наприклад, з Росією, маємо такі цифри.

Середня кількість хабарів в Росії за той же період скоротилася на 20%, а загальний обсяг корупційного ринку збільшився в 9.5 разів і досяг 316 млрд. дол. Більш як у 13 разів виріс розмір середнього хабара – 135.8 тис. дол. [3, с. 10].

В рейтингу корумпованих країн світу за 2004 р., що розраховується авторитетною організацією Transparency International, Україна знаходиться на 188 місці. Згідно з опитуваннями, що проводились центром ім. Разумкова, 90% українців мали відношення до хабарництва. За оцінками світового банку, вітчизняні підприємці витрачають на хабарі 2-2.5% свого річного прибутку (це приблизно дорівнює обсягу товарообігу України за 2 місяці) [15, с. 5].

Кількість службових злочинів, їх характер, обсяг збитків суттєво відрізняється за сферами суспільних відносин, за галузями економіки, за регіонами країни, а також за підвідомчістю справ.

Наприклад, підрозділи БОЗ порушили більше 30 кримінальних справ за фактами вчинення злочинів у сфері земельних відносин, десять з них порушено нинішнього року, зокрема в АР Крим, Київській, Донецькій, Луганській та Черкаській областях. Так, за матеріалами ГУБОЗ МВС України прокуратура порушила кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ст. 368 КК України, стосовно організованої групи з 4 осіб на чолі з головою одного з органів місцевого самоврядування Київської області, котра протягом 2004-2005 років вимагала й отримувала від громадян хабарі за виділення земельних ділянок. У квітні 2005р. при отриманні хабара на суму 129 тис. дол. США за виділення земельної ділянки прошею 3 гектари учасників було затримано [21, с. 6].

У Одеській області за матеріалами ГУБОЗ МВС України порушено кримінальну справу за фактом розкрадання державних коштів ДП "Укрзалізниця" та його структурними підрозділами. Встановлено,

що у вересні-жовтні 2004 р. було перераховано 319.964.000 грн. на розрахунковий рахунок благодійного фонду "Фонд реконструкції і розвитку міжнародного дитячого центру "Артек" для проведення будівельних робіт для його реконструкції. Фактично у 2004 році за рахунок благодійних джерел фінансування було проведено будівельних робіт на суму 1.93 млн. грн. Залишок грошових коштів – понад 318 млн. – через мережу комерційних підприємств, у тому числі з ознаками фіктивності, було переведено в готівку. Аналогічним способом розкрадено понад 72 млн. грн. через благодійний фонд "Артеміда з добром до людей" у Кіровограді [21, с. 6].

Органи прокуратури Дніпропетровської обл. в лютому 2006 року порушили 17 кримінальних справ за фактом нераціонального використання природного газу. Зокрема, порушена кримінальна справа за частиною другою ст. 367 КК стосовно посадових осіб житлового господарства Дніпропетровської міської ради і "Дніпропетровських міських тепломереж". Недбалість чиновників призвела до збитків на суму 499.8 тис. грн. [10, с. 7].

У 2005 р. органи прокуратури міста Києва порушили 51 кримінальну справу за фактом незаконних дій в сфері використанні державного і комунального майна. 112 посадових осіб притягнуто до відповідальності, відшкодовано понад 6 млн. грн. [там же].

За період 2005 р. департамент ДСБЕЗ МВС України розкрив 4329 злочинів в сфері паливно-енергетичного комплексу. Зафіксовано 142 факти хабарництва, виявлено 2744 особи, причетні до злочинів, з них – 185 – керівники різних рівнів. Сума збитків державі – понад 1.2 млн. грн. Найбільша кількість злочинів розкрито в вугільній галузі – близько 40% [7, с. 7].

Органами КРУ за 2005 р. встановлено фінансових порушень на кожному другому об'єкті, що перевірявся на суму 1.8 млрд. грн. З них 470 млн. грн. - бюджетні кошти. Найбільша сума – 253 млн. грн. – була витрачена на держзакупівлі, що були проведені з порушенням процедури. 9000 матеріалів перевірок передано правоохоронним органам. Зокрема, за результатами перевірки держуправління справами при Секретаріаті Президента України вдалося повернути у державну власність близько 280 млн. грн. Також в держбюджет за підсумками цієї перевірки повернено понад 3.5 млн. грн., що були використані на незаконні і нецільові витрати [4, с. 29–31].

За попередніми оцінками, понад 800 млн. грн. завдали збитків своєю діяльністю посадові особи держуправління справами і колишньої адміністрації Президента.

Тільки за перше півріччя 2005 р. за корупційними справами судами до адміністративної відповідальності притягнуто понад 400 осіб; у 20 з них прийняті рішення про звільнення з посади чи усунення від виконання функцій держави. До адміністративної відповідальності притягнуто 8 посадовців обласного рівня, 24-районого, 133-представники органів місцевого самоврядування [21, с. 6]. Порушено 25 кримінальних справ стосовно 34 посадових осіб облдержадміністрацій, 6-відносно керівників обласних рад. У здійсненні службових злочинів обвинувачуються 77 посадових осіб райдержадміністрації, в тому числі – 30 голів [16, с. 8].

В 2005 році МВС розкрило 570 злочинів, скоєних службовцями контролюючих органів, які завдали збитків на суму близько 998 млн. грн. Розкрито 139 злочинів, скоєних працівниками виконавчої служби Мінюста, 94-співробітниками податкових органів і 92-органами митної служби. В суди направлено 73 кримінальні справи, збитки від яких сягають понад 174 млн. грн. [11, с. 1].

В минулому році органами прокуратури Харківської області до кримінальної відповідальності за корупційні злочини притягли близько 50 посадовців, 20 з яких співробітники міліції. За фактами корупційних діянь за 2005 рік складено близько 550 протоколів, що майже вдвічі більше, ніж у 2004 р. До адміністративної відповідальності притягнуто понад 450 осіб, що в 1,8 разів більше, ніж в попередньому році. Це зокрема, близько 300 держслужбовців, із них близько 90 – третьої і четвертої категорії, близько 70 посадових осіб місцевого самоврядування, 10 співробітників МНС [8, с. 1].

Службова злочинність в системі правоохоронних і контролюючих органів сьогодні виступає індикатором наскрізної криміналізації суспільних відносин. Це водночас є свідченням того факту, що службова злочинність як загроза національній безпеці держави досягла запорогової позначки і може стати неконтрольованою. На користь такого припущення свідчать статистичні і фактичні дані.

В 2005р. прокуратура Автономної Республіки Крим порушила 34 кримінальні справи за фактом скоєння злочинів працівниками органів внутрішніх справ. В суди направлена 21 кримінальна справа, більшість з яких – корупційні злочини і застосування незаконних методів дізнання і досудового слідства. Внесено 826 документів реагування на порушення законодавства, за які до дисциплінарної відповідальності притягнуто 1044 співробітники міліції. Відмінено 993 незаконних постанови про відмову у порушенні кримінальної справи і 443 незаконних постанови про закриття кримінальної справи [9, с. 6].

В Запорізькій області органи прокуратури притягли до відповідальності за приховування злочинів від реєстрації 389 співробітників міліції. Виявлено і поставлено на облік 774 злочини, що були раніше приховані. До дисциплінарної відповідальності притягнуто 389 винуватців. Також відмінено 595 незаконних постанов про відмову у порушенні кримінальної справи [там же].

Протягом 2005 р. прокуратура і СБУ за матеріалами департаменту внутрішньої безпеки МВС порушили 657 кримінальних справ за фактами скоєння злочинів співробітниками міліції, з них 88 – за порушенням законності, що були допущені під час виконання службових обов'язків. Це на 78% більше показників 2004 р [6, с. 1].

Криміналізація і корумпованість правоохоронних органів посилює неузгодженість у взаємодії окремих їх ланок. Згідно чинного законодавства тільки прокуратура може порушувати і передавати до суду кримінальні справи, за якими підозрюваними або обвинувачуваними є посадові особи. За свідченням міністра внутрішніх справ України Ю. Луценка, міліція "свою частину роботи" виконує. Зафіксовано близько 1200 посадових осіб у зібраних матеріалах, серед них 630 керівників, які підозрюються у нанесенні збитків економіці країни у розмірі 22 млрд. грн. З них на 16 млрд. грн. накладено арешт, і вони чекають своєї долі в суді. Решта – 6 млрд. грн. – юрисдикція прокуратури, яка не поспішає з визначенням їх долі [5, с. 13].

Наведені факти, звичайно, показують не тільки ріст службової злочинності, а й відображають процеси посилення боротьби із злочинністю і корупцією. Саме цим пояснюють аналітики стан справ в системі Державної податкової адміністрації.

В рамках боротьби з корупцією в податкових органах в 2005 р. порушено 253 кримінальних справи, із них 162 – за матеріалами управління боротьби із корупцією в органах ДНА (із 667 матеріалів поданих до прокуратури), що в 2.3 рази перевищує показники 2004 р.

Найбільше порушень зафіксовано у так званих промислових регіонах: Дніпропетровськ – 18, Одеса – 14, Харків – 12, Донецьк – 11, Запоріжжя – 10. Саме тут знаходиться переважна більшість великих, бюджетоутворюючих підприємств. Крім того, в 2005 році співробітниками управління боротьби з корупцією виявлено 12 фактів хабарництва серед працівників податкової служби, за що притягнуто до кримінальної відповідальності і засуджено 12 осіб (у 2004 р. – 7) [24, с. 4; 23, с. 7]. За порушення вимог закону "Про боротьбу з корупцією" складено 307 адміністративних протоколів на працівників ДПС, на

підставі яких до адміністративної відповідальності притягнуто 168 службових осіб. Проведено понад 3 тис. службових розслідувань і перевірок з питань дотримання законності, за результатами яких притягнуто до відповідальності майже 1.5 тис. податківців. Звільнено 192 особи, з них 57 працівників податкової міліції.

Для зміцнення керівного складу на 80% замінено керівників структурних підрозділів ДПС по Україні, а в м. Києві та в Севастополі – 100% голів регіональних ДНА. Оновлено 81% голів обласних ДПАУ, 73% – заступників голів і начальників районних податкових адміністрацій [23, с. 7].

Рішучі дії проти злочинності і корупції мали і свої логічні адміністративні і організаційні наслідки. За підсумками позачергового атестування з лав ОВС було звільнено 2 тис. працівників, порушено 368 кримінальних справ, виявлено 160 фактів корупції, вчинених правоохоронцями. Ретельніше придивилися і до тих, хто очолював міліцейські підрозділи і закривав очі на неподобства, що коїлись всередині колективів, котрі здобули не найкращу репутацію серед населення. Було замінено 672 особи керівного складу ОВС, в тому числі – кожного другого начальника міськрайліноргану. На 90% оновлено керівництво центрального апарату міністерства. Наполовину скорочено кількість генеральних посад і відмінено всі накази щодо незаконного присвоєння позачергових спеціальних звань [22, с. 9].

Аналізуючи причини стабільно загрозливого обсягу службової злочинності слід, насамперед, вказати на об'єктивні її передумови. Традиційне, але досі не вирішене питання, що залишається на сьогодні головним – низька заробітна плата більшості посадових, службових осіб, чиновництва. В усьому світі прийнято, що рівень зарплати в держслужбі повинен відрізнятись від приватного сектора не більш як удвічі. В Україні він відрізняється в десятки разів. Із 250 тис. чиновників в Україні третина отримує заробітну плату на рівні лише реального прожиткового мінімуму. Якщо у Польщі, наприклад, середня зарплата держслужбовців дорівнює 700 євро, а у директора департаменту – 2000 євро, то в Україні аналогічна посада оцінюється в 1.5 тис. грн. (разом з усіма доплатами і преміями). Російський міністр отримує в середньому 3 тис. дол. у еквіваленті, український – 1 тис. дол. [15, с. 5]. Оплата праці мільйонера сьогодні в середньому дорівнює оплаті праці некваліфікованого робітника на будівництві. Вона на 40% менше, ніж у Грузії. Бюджет поліції Словаччини перевищує український у 14 разів, доходи вітчизняних правоохоронців менші за статки польських колег у 34 рази [22, с. 9].

Загальна частка держслужбовців у населенні країни становить 0.5%. Це найнижчий показник у Європі (у Польщі – 0.8%, в Австрії – 5.9%, у Швеції 9.8%) [14, с. 5]. Цей факт значно сприяє монополізації управлінської і службової діяльності і також слугує поширенню корупції.

В силу своїх особливостей службові злочини досить складні і затратні щодо їх викриття, тому і латентність їх найнижча порівняно з іншими видами злочинів.

За підрахунками спеціалістів, рівень латентної службової злочинності в господарській діяльності в геометричній прогресії обернено пропорційний розміру доходної частини бюджету і рівню дотримання обсягів і структури видатків. Якщо, наприклад, фінансування бюджетних установ здійснюється встановленим чином тільки на 65-70%, а решта за рахунок так званих місцевих альтернативних джерел, то тим самим складається офіційне підґрунтя для корупції і приховування значної частки злочинів [13, с. 119].

Об'єктивно криміналізація бюджетної сфери не минає правоохоронні органи. Реально органи МВС, наприклад, фінансуються з бюджету лише на 50-70%; решта коштів, відповідно до ст. 24 Закону України "Про міліцію" надходять з альтернативних джерел (від трудових колективів, меценатів підприємств, інших спонсорів). Це, в свою чергу, створює імунітет спонсорам і прямо чи опосередковано сприяє корупції і організованій злочинності [20, с. 37].

Одним із напрямків протидії штучно-латентній злочинності в правоохоронних органах спеціалісти вважають подолання недоліків в системі реєстрації і обліку злочинів. Важко розраховувати на надійну і повну реєстрацію і облік скоєних злочинів тільки тими правоохоронними органами, котрі водночас вирішують завдання переслідування і притягнення винних осіб до відповідальності. Дається взнаки і відсутність належного ресурсного забезпечення, і професійного досвіду, а головне – заінтересованості правоохоронних органів в цій справі. Адже від них як і раніше, вимагають високих показників викриття і скорочення кількості злочинів. Вирішенню цієї проблеми, на думку фахівців, могло б сприяти створення служби реєстрації злочинів, незалежної від служб карного переслідування та викриття винних [18, с. 277; 19, с. 248]. Такими функціями пропонують наділити органи юстиції, де мають акумулюватися всі відомості про встановлені злочини незалежно від відомчої причетності правоохоронного органу [1, с. 48].

Література

1. Акутаев Р.М. Некоторые аспекты борьбы с искусственно-патентной преступностью // Государство и право. – 1999. – №3. – С. 44–50.
2. Бандурка О.М., Духов В.С., Петрова К.Я., Червяков І.М. Основи економічної безпеки: Підручник. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – 236 с.
3. Власть денег. – 2005. – № 44.
4. Власть денег. – 2006. – № 4.
5. Власть денег. – 2006. – № 6.
6. Газета "2000".. – 2006 р. – № 3.
7. Газета "2000". – 27 січня 2006 р.
8. Газета "2000". – 2006 р. – № 5.
9. Газета "2000". – 2006 р. – № 6.
10. Газета "2000". – 24 лютого 2006 р.
11. Газета "2000". – 10 березня 2006 р.
12. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
13. Дидаренко Э.А., Розовский Б.Г. Некоторые причины экономической преступности // Проблемы борьбы с организованной преступностью в регионе: 36. матеріалів міжнар. наук.-практ. конфер. (Харків) 26 - 27 квітня 1999 р. – Х.: Право, 2000. – С. 116–119.
14. Экономические известия. – 14 февраля 2005 г.
15. Экономические известия. – 25 апреля 2005 г.
16. Дзеркало тижня. – 14 травня 2005 р.
17. Гальчинський А.С., Гесць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
18. Кальман О.Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та практичні проблеми: Монографія. – Х.: Гімназія, 2003. – 352 с.
19. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. – М. 1982. – 316 с.
20. Розовський Б.Г. Оцінка латентності організованої злочинності в регіоні за побічними факторами // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні. – Х.: Центр вивчення організованої злочинності при НЮАУ ім. Я. Мудрого, 1999. – С. 32–39.
21. Урядовий кур'єр. – 4 червня 2005 р.
22. Урядовий кур'єр. – 20 жовтня 2005 р.
23. Урядовий кур'єр. – 24 січня 2006 р.
24. Урядовий кур'єр. – 2 лютого 2006 р.